

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE GERÇEKLEŞTİRİLEN İLK REFERANDUM: 1961 REFERANDUMU'NUN ULUSAL BASINA YANSIMASI*

THE FIRST REFERENDUM HELD IN THE REPUBLIC OF TÜRKİYE:
REFLECTION OF THE 1961 REFERENDUM IN THE NATIONAL PRESS

Esra TAŞDELEN**, Erdal AYDOĞAN***

Geliş Tarihi/Received:22.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted:04.12.2023

TAŞDELEN, Esra - AYDOĞAN, Erdal, (2024), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları", Belgi Dergisi, S.27, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2024/İ, ss. 153-177.

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk darbe 27 Mayıs 1960'ta yaşanmıştır. Referandum kavramı da bu süreçte kamuoyunun gündemine girmiştir. Yarı doğrudan demokrasinin önemli araçlarından biri olan referandumun, 1961 Anayasası'nda da kullanılması ve halkın büyük bir çoğunluğunun bu sürece katılması dikkat çekicidir. 1961 Anayasası'na giden süreçte basının aktif rol oynadığı görülmektedir. Demokrasi ve özgürlük en çok dile getirilen kavramlar arasında olup yeni anayasa ile farklı bir döneme girileceği mesajı verilmektedir. Bu makale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleştirilen ilk referandum olan 1961 Referandumu'nun ulusal basına yansımalarını detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, referandum sürecinin karikatürler aracılığıyla yorumlanmasını ve bu karikatürlerin toplumsal bilinç üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Çalışmada içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Haber başlıkları, köşe yazıları ve karikatür gibi materyaller incelenerek, medyanın referandum sürecine yönelik yaklaşımları objektif bir perspektifle sunulmaya çalışılmıştır. Bu sayede referandumun ulusal basında ele alınma biçimi, dönemin siyasi atmosferi ve toplumda oluşturulan algı medya aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu çalışma, 1961 Referandumu'nun tarihsel bağlamını ve önemini ortaya koymaktadır. Referandumun gerçekleşmesine neden olan siyasi ve toplumsal dinamikleri, referandumda halkın tercihlerini ve sonuçların Türkiye siyaseti üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda, referandum sonuçlarının ulusal basında nasıl karşılandığını ve farklı medya organlarının bu sonuçlara nasıl anlam yüklediği ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Karikatürlerle referandum sürecinin toplumsal yansımalarını incelemek de bu çalışmanın önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Sonuç olarak 1961 Referandumu'nun ulusal basındaki yansımalarının, dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini anlamak için önemli bir kaynak olduğunu tespit edilmiştir. Sosyal ve siyasal denklemin en önemli yapısal taşlarından biri olan basın, çalışmanın temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu çalışma ile 1961 referandumu ulusal gazeteler üzerinden incelenerek bir bütün halinde verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle Türkiye'nin demokratik süreçleri, medya ilişkisi ve görsel medyanın etkisi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Demokrasi, Darbe, Anayasa, Referandumu, Basın.*

* Bu çalışma, hazırlanmakta olan "Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Karikatürlerin Dilinden: Türkiye'de Hükümetler Dönemi (1960-1980)" adlı doktora tez çalışmasının (Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) bir bölümünden üretilmiştir.

Bu makaleye Esra Taşdelen %60, Erdal Aydoğan %40 oranında katkı yapmıştır.

** Corresponding author/ Sorumlu Yazar, Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, esra.tasdelen2904@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0001-9348-8567>)

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, erdalaydogan@atauni.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-1343-951X>)

Abstract

The first coup in the Republic of Türkiye was experienced on May 27, 1960. During the Republic period, the concept of referendum again entered the public agenda in this process. It is noteworthy that referendum, one of the most important tools of semi-direct democracy, was also used in the 1961 Constitution and the majority of the people participated in this process. When the process leading to the 1961 Constitution is examined, it is seen that the press played an active role in this period. Democracy and freedom are among the most frequently mentioned concepts, and the message is given that a different era will be entered with the new constitution. This article aims to examine in detail the reflection of the 1961 Referendum, the first referendum in the history of the Republic of Türkiye, on the national press. It also evaluates the interpretation of the referendum process through cartoons and the effects of these cartoons on social consciousness. The content analysis method was used in the study. By examining materials such as news headlines, columns and cartoons, the media's approaches to the referendum process were tried to be presented from an objective perspective. In this way, the way the referendum was covered in the national press, the political atmosphere of the period and the perception created in the society were revealed through the media. This study has revealed the historical context and importance of the 1961 Referendum. It has dealt with the political and social dynamics that led to the referendum, the people's preferences in the referendum, and the effects of the results on Turkish politics. In this context, it has been analyzed in detail how the referendum results were received in the national press and how different media outlets gave meaning to these results. Examining the social reflections of the referendum process through cartoons has also constituted an important component of this study. As a result, it has been determined that the reflections of the 1961 Referendum in the national press are an important source for understanding the political and social dynamics of the period. The press, one of the most important structural stones of the social and political equation, was used as the main source of the study. In this study, the 1961 referendum was examined as a whole by examining national newspapers. Thus, Türkiye's democratic processes, media relations and the impact of visual media were analyzed.

Keywords: *Democracy, Coup, Constitution, Referendum, Press.*

Giriş

Demokrasi; “*halk, halk kitlesi ve tam yurttaşlık*” anlamına gelen “*demos*” ve iktidarı kullanmak, hakimiyet kurmak manasına gelen “*kratos*” kelimelerinden oluşmaktadır.¹ Kelime kökeni olarak ele alındığında halkın kendi kendini yönetmesi yani iktidarın halkın elinde olması anlamına gelir.² Abraham Lincoln 1863'te Gettysburg da demokrasiyi “*Halkın, halk tarafından, halk için yönetimi*” biçiminde tanımlayarak basitçe formülize etmiştir.³ Ancak, demokrasi kelimesinin tahlili, modern demokrasileri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Halk egemenliği anlamının yanı sıra demokrasi kavramı birçok ifadeyi temsil ederken demokrasinin temelini atıldığı Antik Yunan'da bile halkın yönetime tamamen hakimiyeti söz konusu değildir.⁴

Günümüzde, demokrasi kavramı sosyal, ekonomik, siyasal hayatta çoğunlukla kullanılmakta lakin kavramsal tanımı noktasında fikir birliği sağlanamamaktadır. Bu kavramsal kargaşanın temel nedenlerinden biri, demokrasi kelimesinin popülerliğinin hala devam etmesidir.⁵ Nitekim demokrasi birçok siyasal sistem ve ideoloji tarafından benimsenmiştir. Zira aksi durumda Mussolini'nin “*organize, merkezi ve otoriter demokrasi*” olarak nitelendirdiği Faşizmi veya Hitler'in kendi siyasal rejimini “*gerçek demokrasi*” şeklindeki tanımlamalarının⁶ nedenini açıklamak mümkün olmazdı. Dolayısıyla her çeşit siyasal düzenlemeyi meşru bir zemine oturtmak için demokrasi terimine sıklıkla başvurulur.⁷ Demokrasi, önceden olduğu gibi günümüz modern dünyasında da egemen olan siyasal bir öğredir.⁸

Demokrasi uygulama yönünden; doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi olmak üzere üç şekilde görülür.⁹ Halkın kendi kendini yönetme şekli olan doğrudan demokraside yönetme yetkisi halkın bizzat kendisine aittir. Temsili demokrasi de ise hukuki temel; seçmenlerle seçilen arasındaki temsil yetkisi ile ilişkilendirilir. Kısaca halkın iktidarı tamamıyla temsilcilerine bırakmasına temsili demokrasi denir. Yarı doğrudan demokrasi usullerinde halk iktidarı temsilcileriyle paylaşmaktadır. Burada halk temsilcilerini yine kendisi seçer ama özellikle yasama alanında önem arz eden konularda; referandum, veto ve telif hakkı yöntemleriyle doğrudan karar verme yetkisine sahiptir.¹⁰

Referandumlar yarı doğrudan demokrasi şeklinin en önemli aracı olarak görülmektedir. Yarı demokrasi de yasama görevi halk ve meclisten oluşan iki ayrı kol tarafından yürütülmektedir. Burada halk referandumlar yoluyla bazı durumlarda yasa yapımına katılmaktadır. Meydana gelen referandumlarda meclis yasayı kabul eder, halk da onay verirse yasa yürürlüğe girebilir. Referandumlar, tarih boyunca evvela anayasaların yürürlüğe girmesinde daha sonra ise yasaların oluşumunda kullanılmıştır. Günümüzde ise

1 Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 13.

2 Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tunçer Karamustafaoglu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 8.

3 Schmidt, s. 16.

4 Henry B. Mayo, *Demokratik Teoriye Giriş*, Çev. Emre Kongar, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964, s. 30-31; Schmidt, s. 33-34.

5 Oktay Uygun, *Demokrasi (Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 2.

6 Mayo, s. 17.

7 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akinhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 140.

8 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 87.

9 Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler)*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969, s. 213.

10 Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 97-98.

idari, mali konuların yanı sıra ülke ile alakalı tüm hususlarda başvuru bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Referandum, hukuki bağlayıcılığı, konusu ve usulleri açısından incelenebilir. Konusu bakımından referandum üçe ayrılır. Bunlardan ilki bir anayasanın kabulü ya da değiştirilmesinde başvuru kurucu halkoylaması (kurucu referandum) veya anayasa oylamasıdır. İkincisi bir yasanın kabulü yahut reddi için uygulanan halkoylaması ya da “yasama referandumu”dur. Üçüncü olarak da bir antlaşmanın halk tarafından oylanması anlamına gelen uluslararası referandum veya plebisittir. Halk oylamasının sonucu hukuk açısından bağlayıcı ise buna “onaylayıcı halkoylaması” denir. Burada halkın yasama meclisinde oluşturulan bir kanunu “Evet” ya da “Hayır” biçiminde oylaması beklenir. Bağlayıcı olmayan yalnızca halkın eğilimlerini ortaya koyucu değerdeyse “danışma halkoylaması”ndan (istişari referandum) söz edilir.¹²

Referandumlar, usul bakımından ise ihtiyari ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. İhtiyari referandumda yasanın halkoyuna sunulup sunulmamasına meclis karar verir. Zorunlu referandumda ise yasanın kanunlaşması için halkoyuna sunulması ve onun halk tarafından tasvip edilmesi gerekir.¹³

Halkın aktif rol oynadığı demokratik yönetimlerde referandumlar önemli bir meşruiyet aracıdır. Halkın oyuna sunulan yasa tasarısının çoğunluk esası gereğince onaylanması durumunda yürürlüğe girmesi bu noktaya işaret eder. Zira demokrasilerde halkın kararını sorgulayan bir üst makam yoktur. İlaveten iktidarda bulunan temsilciler meclisinin ve parlamento üyelerinin bilhassa başvurduğu yol referandumdur. Bu sayede yasa tasarısı kabul edilirken halk desteği sağlanır ve meşruiyet temin edilir. Bu nedenle referandumların demokratik rejimlerde meşruiyetin kaynağını olarak değerlendirilmesi ve halkın iradesine dayandırılması dikkate değerdir. Ancak yasa tasarısının reddi de kabulü kadar olası bir durumdur. Ret oyu alan iktidardaki partinin güvenoyu alma sürecinin de ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir.¹⁴

Türk demokrasi tarihinde de referandum, anayasa yapımı ve anayasa değişiklikleri konularında başvuru bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin akabinde yaşanan süreçte ilk kez anayasa oylaması için referandum gerçekleştirilmiştir. 9 Temmuz 1961 tarihinde gerçekleştirilen ilk referandumla Türk demokrasi tarihinde referandum süreci başlamış, günümüze kadar Türkiye’de toplamda yedi referandum uygulaması gerçekleştirilmiştir.¹⁵

11 Fatma Akar, *Türkiye'nin Demokrasi Serüveni ve Referandumlar*, Literatürk Academia, Konya, 2011, s. 49.

12 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Cilt 8, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s. 4979; Erdoğan Teziç, *Anayasaya Hukuku*, Beta Basım, İstanbul, 2001, s. 230.

13 Çam, s. 98.

14 Mehtap Yeşilorman, “Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 43, 2011, ss. 195.

15 İkinci referandum ise 1980 Askeri Darbesi sonrasında 7 Kasım 1982 tarihinde gerçekleşmiş ve 1982 Anayasası kabul edilmiştir. Seçmen kütüklerinin belirlenebilmesi için sokağa çıkma yasağı uygulanan üçüncü referandum, 1982 Anayasa'nın geçici 4. Maddesindeki siyasi yasakların kalkıp kalkmaması konusunda 6 Eylül 1987’de gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinde dördüncü ve “Hayır” oyu çıkan ilk referandumu yerel seçimlerin bir yıl erkene alınabilmesi ve 1982 Anayasası'nın 127. Maddesinin değiştirilmesi amacıyla 25 Eylül 1988’de düzenlenmiş ve %65 hayır oyu çıkmıştır. Tarihler 21 Ekim 2007’yi gösterdiğinde Anayasa değişikliği paketi konusunda 5678 sayılı Kanun metninde değişiklik yapmak üzere beşinci referandum yapılmıştır. Bir diğeri ise yine Anayasa değişikliği konusunda yapılan 12 Eylül 2010 tarihli altıncı referandumdur. Yakın tarihimizde gerçekleşen ve son referandum olan 16 Nisan 2017 tarihli yedinci referandum hükümet sistemimizdeki köklü değişiklikleri içeren 18 maddede değişiklik yapılması konusunda olmuştur. Ercan Durdular-Mehmet Solak-Hüdaî Şencan, *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye- Avrupa Ülkeleri*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 90; Zekeriya Yıldız, *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 246.

A) 1961 Referandumuna Giden Süreç

27 Mayıs Askeri Darbesi'nin bir sonucu olarak kabul edilen 1961 Anayasası yaşanan tüm koşulların bir ürünüdür. Anayasa hazırlama ortamının askeri rejimle düzenlenmesi yeni bir döneme geçişin ilk sinyalleri vermiştir.¹⁶ Darbe ile ülke idaresine el koyan Milli Birlik Komitesi (MBK), çıkardığı ilk kanunla 1924 Anayasası'nda bazı hükümleri kaldırmış veya değiştirmiştir.¹⁷ 1924 Anayasası'nda yapılan bu değişiklikler kabul edilen kanunun "Geçici Anayasa" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Böylece yeni anayasa hazırlanmasından yürürlüğe girmesine kadarki süreçte "geçici anayasal düzen" kurulmuştur. Yasama ve yürütme yetkisi MBK'de birleştirilirken, yürütme yetkisi MBK'nin seçtiği Bakanlar Kuruluyla sağlanmıştır. Devlet Başkanlığı makamı tesis edilerek Bakanlar Kurulunu atama yetkisi verilmiş, Bakanları denetleme ve gerektiğinde azletme yetkisi ise MBK'nin sorumluluğuna bırakılmıştır.¹⁸

Darbenin vuku bulduğu günden 12 Haziran 1960'a değin dönem hukuk dışı yönetim olarak da değerlendirilebilir. Yine 12 Haziran 1960'dan Kurucu Meclis'in açılışı arasında yaşanan süreci MBK yönetiminin tek söz sahibi olduğu varsayılmaktadır. 6 Ocak 1960'dan TBMM'nin açılış tarihi olan 25 Ekim 1961 arasındaki yönetimde Kurucu Meclis etkindir. 27 Mayıs gününden başlayarak yaklaşık on beş gün süren hukuk dışı yönetim, herhangi bir anayasal temele dayanmamaktadır. Ordu, meclisi dağıtıp hükümeti devirmekle, var olan hukuk düzeninin bütünüyle dışına çıkmıştır. Ancak, bu hukuk dışı duruma karşın, darbeyi yönetim, konjonktürel şartlardan dolayı demokrasiye yeniden dönme hususunda irade koymak durumunda kalmıştır.¹⁹

Bu süreçte MBK üyesi subaylar arasında fikir ayrılıkları meydana gelmiş ve iki ayrı gruba bölünmüştü. Bunlar Demokrat Grup/İlmliler ve radikaller olarak adlandırılmaktadır.²⁰ Buna göre, ilk grupta sivil rejime erken sürede geçilmesini savunanlar yer alırken, ikinci grup ise MBK'nin bir süre daha iktidarda kalması gerektiğini konusunda ısrar etmekteydi. Bu durum gruplar arasında iç çatışmaya neden olmaktaydı. İktidarı sivil bir hükümete, kendi belirledikleri koşullar çerçevesinde devretmeye istekli olan cunta üyesi general ve subaylar tarafından desteklenen Orgeneral Cemal Gürsel, Ondörtler²¹ olarak bilinen, daha radikal görüş temsilcilerini 13 Kasım 1960'da yurtdışı görevlere atayarak MBK'den uzaklaştırmıştır.²² Ondörtlerin tasfiyesinden sonra hızlı bir şekilde demokrasiye geçiş için çalışmalara ağırlık verildi.²³

Darbenin meşru bir zemine oturtulması için üç önemli adım atılmıştır. İlk atılan adım, 28 Mayıs 1960 tarihli İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (İÜHF) öğretim üyeleri tarafından "Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar" başlıklı

16 Bülent Tanör, İki Anayasa 1961-1982, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.3.

17 *Resmî Gazete*, 13.06.1960, S:10524

18 İsmail Giritli- Jale Sarmaşık, *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 211.

19 Cem Eroğul, *Anatüzeve Giriş (Anayasa Hukuku'na Giriş)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012, s. 273.

20 Merve Durmuş-Cevdet Kırpık, "Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 42 (Bahar), 2021, ss. 369.

21 Ondörtler şu isimlerden oluşmaktadır: Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmaz, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer ve Alparslan Türkeş.

22 Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 198.

23 Tefvik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 98.

bir rapor hazırlanması olmuştur.²⁴ MBK bu raporla birlikte iktidarın meşruluğunun yalnız seçimle iş başına gelmekten ibaret olmadığını belirtmeye çalışmıştır. Ardından iktidarda bulunanların hukuk ve anayasa ilkelerine bağlı kalması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu sebeple devrik iktidarın hukuk dışı tavırlar sergilemesi ve anayasa ilkelerine riayet etmemesi sonucunda darbenin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. İkinci adımı MBK'nin 12 Haziran 1960'da kabul ettiği 1 sayılı Kanun ile olmuştur. Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nu gereğince "Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak"²⁵ görevi Türk ordusuna verilmiş ve ordu da görevini ifa etmiştir. Üçüncü adım ise 1961 Anayasası'nın kabul edilmesidir.²⁶

Yeni bir anayasanın hazırlanması MBK için en önemli konu olmuştur. Darbeden sonra yeni anayasa için ön tasarı çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Anayasa ön tasarı konusunda İÜHF tarafından oluşturulan İlim Heyeti'nin MBK'ye sunduğu rapora müteakip çalışmalar hızlanmıştır. İlim Heyeti'ne daha sonra Ankara Üniversitesinden de üç öğretim üyesi²⁷ katılmıştır.²⁸ MBK yeni anayasa ile ilgili çalışmaların Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki İlim Heyeti'nce yürütüleceğine dair yazı yayımlamıştır.²⁹ Böylelikle anayasa ön tasarı öğretim üyelerinden kurulan bir heyet tarafından hazırlanmaya başlanmış, 18 Ekim 1960'da tamamlanarak MBK'ye sunulmuştur.

Ankara Üniversitesi de bu süreçte "Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Anayasa Ön Tasarısı"³⁰ adlı bir tasarı oluşturmuş bu da iki ayrı taslağın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) yeni anayasa tasarısını eleştirmiş ve bu konu üzerine seminerler düzenlemiştir. Ayrıca yeni anayasanın Kurucu Meclis oluşturularak hazırlanması gerektiği de belirtmiştir. Yaşanan gelişmeler ise basın tarafından mercek altına alınmış ve MBK'nin de semineri takip ettiğine dikkat çekilmiştir.³¹

MBK Başkanı Gürsel, 31 Ekim 1960'da ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu ile görüşerek SBF'nin tasarısı üzerine yaşanan tartışma ve belirsizlik ortamına son vermek istemiştir. Bu gelişmeler sonucunda yeni anayasanın Kurucu Meclis tarafından ortaya konulmasının daha doğru ve demokratik olacağı düşünülmüştür. Bu süreçte Feyzioğlu'na ise yirmi günde içinde Kurucu Meclisin oluşum, görev ve sorumluluklarını içeren bir yasa tasarısı hazırlama görevini verilmiştir.³² Bunun üzerine Kurucu Meclisin oluşturulması hakkındaki çalışmalar hızlandırılmış³³ 13 Aralık 1960'da 157 ve 158 sayılı kanunlar yürürlüğe girerek Kurucu Meclis tasarısı tamamlanmıştır. Böylelikle 12 Haziran 1960 tarihli "Geçici Anayasa" revize edilmiş³⁴ ve Kurucu Meclisin görev ve sorumlulukları ile alakalı esaslar belirlenmiştir.

24 Raporu hazırlayanlar İlim Heyeti üyeleri: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Ord. Prof. Dr. Vasfi Raşit Seviğ, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Doç. Dr. İsmail Giritli. "Bir hukukçular heyeti yeni Anayasayı hazırlıyor", Cumhuriyet, 28.05.1960, s. 1 ve 5.

25 *Resmî Gazete*, 13.06.1960, S:10524

26 Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 366.

27 Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinin isimleri: Prof. Dr. İlhan Arsel, Prof. Dr. Bahri Savcı, Doç. Dr. Muammer Aksoy. Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1973, s. 127.

28 Faruk Yılmaz, *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 136.

29 *Resmî Gazetes*, 30.05.1960, S:10515.

30 Aldıkaçtı, s. 129-130.

31 "Anayasa Tenkide Uğradı", *Hürriyet*, 26.10.1960, s. 5; "Anayasa Tasarısı Tenkit Ediyor", *Tercüman*, 26.10.1960, s. 5; "Anayasa Semineri Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 27.10.1960, s. 1 ve 5.

32 "Kurucu Meclisin Teşkilî Kararlaştırıldı", *Milliyet*, 01.11.1960; "Kurucu Meclisin Esaslarını Prof. Feyzioğlu Hazırlayacak", *Cumhuriyet*, 01.11.1960, s. 1 ve 5; "Kurucu Meclis için Hazırlık Yapılıyor", *Hürriyet*, 01.11.1960.

33 Selçuk Özçelik, *Anayasa Hukuku Dersleri II*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 99.

34 *Resmî Gazete*, 16.12.1960, S:10682; "Geçici Anayasa Tadil Ediliyor", *Milliyet*, 19.11.1960; "Geçici Anayasa da hemen İlgâ Olunuyor", *Cumhuriyet*, 23.11.1960, s. 1 ve 5; "Geçici Anayasa Kaldırılacak", *Akşam*, 23.11.1960, s. 1 ve 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

Kurucu Meclisin oluşumuna yönelik 157 sayılı Kanun'un 1. Maddesi gereğince yeni anayasayı hazırlamak için Mecliste MBK'nin yanında "milletin en geniş manasıyla temsili"ni ön plana çıkaran Temsilciler Meclisinin oluşturulacağı belirtilmiştir. Demokrasi ve hukuk devleti esasları gereğince Kurucu Meclis çalışmalarının sürdürülmesi ise kanunun 2. Maddesi ile ortaya konulmuştur. Kurucu Meclisin yeni anayasa ve Seçim Kanunu'nu tamamlamasıyla birlikte en geç 29 Ekim 1961'e kadar iktidarı TBMM'ye devretmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu ara dönem boyunca Kurucu Meclis yasama ve yürütme organlarını denetleme yetkisine sahip olmuştur. Kurucu Meclisin kabul edeceği anayasanın ise referandumdan sonra kesinleşmesine karar verilmiştir. Sivil yönetime geçişi hızlandırılmak için Kurucu Meclisin görev süresi kısıtlı tutulmuştur.³⁵ Meclisin sivil kanadını oluşturan Temsilciler Meclisinin teşekkülü ise 157 ve 158 sayılı kanunlar gereğince düzenlenmiştir. Keza Kurucu Meclisin bir kolunu MBK diğer kolunu ise Temsilciler Meclisi oluşturmuştur.³⁶

Kurucu Meclisin 6 Ocak 1961'de yaptığı ilk faaliyet anayasa ve seçim komisyonlarını tesis etmek ve buna bağlı olarak Meclis başkanını seçmektir. Bunun için ivedilikle çalışmalara başlanılmış ve 9 Ocak 1961'de Anayasa Komisyonu teşekkül ettirilmiştir.³⁷ Komisyon üyeleri Temsilciler Meclisinden seçilen 20 kişiden oluşmaktadır. Yeni anayasa metni için İÜHF'nin taslağı "Etüt Metni" olarak kullanılırken SBF'nin taslağı "Yardımcı Metin" olarak ele alınmıştır. Anayasa hazırlık çalışmalarında Federal Almanya, İtalya ve Fransa'nın anayasalarından yararlanılmıştır. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de dikkate alınmıştır. Komisyon'da "hukukçu" bakış açısına sahip iktidarın yetkisini sınırlayan ve bölüştürenler azınlıkta kalmış, sınırlandırılmış lakin işlevsel bir mekanizma kurmayı hedefleyen "siyasal bilimci" görüş ise çoğunluğun onayını almıştır. Ortaya çıkan tasarı ise İÜHF'nin taslağındansa SBF'nin taslağını anımsatır niteliktedir.³⁸

Meclis'te görüşülmeye başlanan anayasa taslağındaki 17 maddede uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Uyuşmazlığın giderilmesi için Temsilciler Meclisi ve MBK arasında eşit sayıda üyeden oluşan "Karma Kurul" yani "İhtilaf Komisyonu"nun kurulmasına karar verilmiştir. Böylece anlaşmazlık içeren maddelerin hızlı bir şekilde çözülmesi hedeflenmiştir. Karma Kurul 22 Mayıs 1961'de toplanarak çalışmalara başlamış³⁹ ve 27 Mayıs 1961'de yani darbenin birinci yıl dönümünde yeni anayasa kabul edilmiş, böylelikle darbe daha anlamlı ve kalıcı hale getirilmiştir.⁴⁰ Yine 157 sayılı Kanun gereğince yeni anayasanın referanduma sunulması öngörülerek halkın desteği alınmak istenmiştir.

B) 1961 Referandumun Basına Yansımaları

Referandum diğer adıyla halkoylaması 28 Mart 1961'de yayımlanan "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun"la düzenlenmiştir.⁴¹ Yüksek Seçim Kurulu

35 *Resmî Gazete*, 16.12.1960, S:10682; Engin Şahin, *Cumhuriyet Anayasaları (1921-1924-1961-1982)*, Beta Basım, İstanbul, 2002, s. 44-46.

36 Orhan Aldıkaçtı, s. 123.

37 Anayasa Komisyon üyeleri: Muammer Aksoy, İsmet Giritli, Doğan Avcıoğlu, Munci Kapani, Hıfız Veldet Velidedeoğlu, Sadık Aldoğan, Celal Sait Siren, Tarık Zafer Tunaya, Amil Artus, Turan Güneş, Muin Kuley, Coşkun Kırca, Cafer Uzel, Abdülhak Kemal Yörük, Emin Paksüt, Bahri Savcı, Nurettin Ardıçoğlu, Hazım Dağlı, Enver Ziya Karal, Ragıp Sarıca. "K. Orbay, Temsilciler Meclisi Başkanlığına Seçildi", *Akşam*, 10.01.1961, s. 5.

38 Tanör, s. 374.

39 Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 83; "Karma komisyon Bugün Toplanıyor", *Hürriyet*, 22.05.1961, s. 1 ve 5; "Karma Komisyon Bugün Toplanıyor", *Akşam*, 22.05.1961, s. 1 ve 5; "Karma Komisyon Tartıştı", *Tercüman*, 24.05.1961, s. 1 ve 5.

40 "27 Mayısın Birinci Yıldönümünde Yurtta Törenle Kutlayacak", *Tercüman*, 25.05.1961, s. 1 ve 5.

41 *Kanunlar Dergisi* No:283, 28.03.1961.

da bir bildiri neşrederek kanunla alakalı ayrıntılara yer vermiştir. Referandumda oy kullanabilmek için seçme yaşı yeterliliğine sahip her vatandaşın, seçmen kütüğüne kayıtlı olması gerektiği belirtilmiştir. Propaganda faaliyetlerinde siyasi partilerin de aktif rol oynamasına izin verilmiş bu konu ise mecliste tartışılan konulardan biri olmuştur.⁴² Partiler referandum için yapılacak propaganda faaliyetlerinde özgür bırakılmış, herhangi bir kısıtlama ve yasaklamaya maruz bırakılmamıştır. Lakin burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus 1982 Referandumu'ndaki gibi katı bir tutum sergilenmemesine rağmen "Anayasaya "Hayır" yolundaki kampanyalara da destek verilmemiştir. Bundan dolayı bu faaliyetler daha sessiz ve çekimser bir atmosferde gerçekleştirilmiştir.⁴³

Askeri darbeyle gündeme gelen yeni anayasa çalışmaları basın tarafından yakinen izlenmiş kamuoyunda da gelişmeler takip edilmiştir. Anayasanın kabul edilmesi doğrultusunda yapılacak referandumun ise nasıl sonuçlanacağı merak konusu olmuştur. MBK'nin bu süreçteki açıklama ve yönlendirme çabaları, parti tutumları gibi konular basında sıklıkla yer almış bu da dönemin atmosferini daha net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Kurucu Meclisin çalışmaları neticesinde yeni anayasa darbenin birinci yıl dönümünde kabul edilerek referanduma hazır hale getirilmiştir. Devlet Başkanı Gürsel bu durumu hürriyet mücadelesinde geline son nokta olarak nitelemiş ve siyasi partilere de bu safha ile birlikte referanduma hazırlanmaları konusunda yazı göndermiştir. Ayrıca konuşmasında Kurucu Meclise de yer veren Gürsel, meclisin üstlendiği bu görevi hakkıyla yerine getirdiğini belirtmiştir.⁴⁴

Referanduma giden süreçte ilgili konu hakkında çok sayıda gazete haberi yayımlanmış, haber başlıkları ise şu şekilde verilmiştir: Anayasanın Mecliste onaylandığı ve referandumun temmuzun ilk haftası yapılacağı Milliyet gazetesinde "*Anayasa Kabul Edildi*" başlıklı haberinde açıklamıştır. Anayasanın 261 oyla kabul edildiği lakin Orhan Köprülü ile Yekta Karamustafaoğlu'nun çekimser oy kullandığı belirtilmiştir.⁴⁵ Kurucu Meclisin Kurban Bayramı'nın ilk üç gününde bile çalıştığına değinen Cumhuriyet gazetesi, Meclisin tatile girmeden anayasa ve Seçim Kanunu'nu ile ilgili çalışmalarını tamamladığını ve "İkinci Cumhuriyet" tarafından onaylandığını vurgulamıştır.⁴⁶ Kurucu Meclisin anayasayı onayladığını "*Anayasa, Haziran İçinde Halkoyuna Sunulacak*"⁴⁷ başlığı ile sunan Tercüman gazetesi, Cemal Gürsel'in yaptığı konuşmaya atıfta bulunarak "*Milletin Çilesi Artık Yeter*"⁴⁸ ifadesine dikkat çekmiştir. 1950 Seçim'inde Demokrat Parti'nin (DP) afişinde geçen "Yeter! Söz Milletindir" sloganına da bir cevap vermek istendiğini söylemek mümkündür.

Referanduma giden süreci "*Anayasa Halkoyuna Sunuluyor*" manşeti kullanarak veren Akşam gazetesi, partilerin de propaganda hazırlıkları içinde olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹ Akşam gazetesinin 31 Mayıs 1961 tarihli nüshasında ise "*Liderler, Anayasaya 'Evet' Denilmesini İsteyecekler*" başlığıyla partilerin propaganda faaliyetleri için yurtiçi seyahatlerinde gidecekleri bölgelere yer verilmiştir. Buna göre CHP ekibi ve Osman Bölükbaşı Kuzey Anadolu'da, Ekrem Alican Doğu Anadolu'da ve Ragıp Gümüşpala'nın İç Anadolu'da halkın anayasaya "Evet" oyu kullanmaları için konuşma yapacakları

42 Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Yetmiş Üçüncü Birleşim, 22.03.1961, VI, s. 5-8.

43 Tanör, s. 376.

44 "Yeni Anayasa İhtilalinin Birinci Yıldönümünde Kabul Olundu", *Hürriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

45 "Anayasa Kabul Edildi", *Milliyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

46 "İkinci Cumhuriyetin Anayasası ve Seçim Kanunu Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

47 "Anayasa, Haziran İçinde Halkoyuna Sunulacak", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

48 "Gürsel'in Anayasa Hakkında Konuşması", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

49 "Anayasa Halkoyuna Sunuluyor", *Akşam*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması

kamuoyuna duyurulmuştur.⁵⁰ Partilerin yanı sıra MBK üyeleri de yurt gezisine çıkarak "Evet" oyu üzerinden propaganda yapmışlar ve yeni anayasayı halka tanıtmaya gayretinde bulunmuşlardır.⁵¹

Basına yansıyan haberler incelendiğinde "Evet" oyu kullanılması yolunda propagandaların fazlalığı yurt içi gezilerinde yürütülen kampanya faaliyetlerinde ve radyo programlarındaki konuşmalarda kendini göstermektedir. Bu konuda basına verilen açıklamalar da dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. Yapılan propagandalarda ise "Hayır" oyunun pek de tasvip edilmediği ve aleyhte oy vermeyi düşünenlerin kendilerini kamufle ettiklerine yahut kararsız bir tutum sergilediklerine dikkat çekilmektedir. Nitekim Cumhuriyet gazetesi köşe yazarlarından Burhan Felek'in "*Elbette 'Evet' D diyeceğiz*" başlıklı yazısında 1961 Anayasasını "*nimet*" olarak nitelendirilmiş ve "*nimet*"e hayır demek için "*ya deli ya da zorba olmak*" gerektiğini vurgulamıştır. Yine anayasaya "Hayır" demenin 1960 öncesi yolsuzluğa, gayrihukuki tutuma, yasaklama ve sansüre tarafgirlik anlamı taşıdığı ifade edilerek, yeni anayasanın ekme ve su gibi temel bir gereksinim olduğunu iddia etmiştir.⁵²

Basında çıkan haberler incelendiğinde anayasa için "Evet" propagandasının sıklıkla manşetten verildiğini belirtmek gerekir. Bu doğrultuda parti liderlerinin referanduma yönelik açıklamaları verilerek CHP'nin "Evet" oyu üzerinde yoğunlaştığı AP'nin ise net bir tutum sergilemediği belirtilmiştir.⁵³ Referandum sürecindeki propaganda faaliyetlerinde Gümüşpala'nın "Evet" oyu hakkındaki görüşlerinde muğlaklık olduğu bildiren Hürriyet gazetesi, nihayet bu kez anayasaya "Evet" dediğini belirtmiş lakin bu seferde bir kısım AP'linin İzmir ve Manisa'da yaptıkları konuşmalarda vatandaşı "Hayır" demeye davet ettiklerini belirtmiştir.⁵⁴ Yine anayasa aleyhinde köy kahvelerinde propaganda yapan AP'li bir doktorun yakalanması haberi dikkat çekici bir haber başlığıdır.⁵⁵ Bunun yanında eski Demokrat Parti çizgisindeki partiler de yeni anayasayı eleştirmişler "Plan Değil Pilav istiyoruz" ya da "Hayır'da Hayır Vardır", gibi sloganları yaygın olarak kullanmışlardır.⁵⁶ Keza menfi propaganda faaliyetleri yürüten DP'liler de bu süreçte tevkif edilmiştir.⁵⁷ Bu aşamada "Hayır" oyu üzerine eğilimli grup AP ve DP olarak görülmüş olsa da AP'nin "Evet" oyuna daha yakın bir tutum sergilediğini de belirtmek gerekir. Akşam gazetesi AP Genel Kurulu'nun "Evet" demesinin yanı sıra takdirin millette olduğu gibi ifadelere vurgu yaparken⁵⁸ Milliyet gazetesi ise AP adına konuşan Nihat Sun'un anayasada milliyetçiliğin ön plana çıkarılmadığı eleştirisine dikkat çekmiştir.⁵⁹ AP'nin bu çekimser tutumu ise karikatürlerde de kendine yer bulmuştur. Karikatürde yeni kurulan AP'ye dikkat çekilerek bir bebekle tasvir edilmeye çalışılmış "*Yeni emekliyor. Daha konuşmaya başlamadı!*" gibi imada bulunulmuştur. Bebeklerin konuşma evresinin ilk sürecinde ağızlarından çıkan ilk kelimenin önemi vurgulanırken, bebeğin arkasından konuşanların bir an evvel "Evet" demesini bekledikleri lakin istedikleri kelimeyi bir türlü duyamadıkları ifade edilmiştir.

50 "Liderler, Anayasaya 'Evet' Denilmesini İsteyecekler", *Akşam*, 31.05.1961, s. 1 ve 5.

51 "MBK Üyeleri Anayasa İçin Geziye Çıktılar", *Cumhuriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.

52 Burhan Felek, "Elbette 'Evet' diyeceğiz", *Cumhuriyet*, 29.06.1961, s. 3.

53 "Anayasa: CHP Yürekten, AP ise üstünkörü 'Evet' diyor", *Hürriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.

54 "Gümüşpala Nihayet Dün 'Evet' dedi", *Hürriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

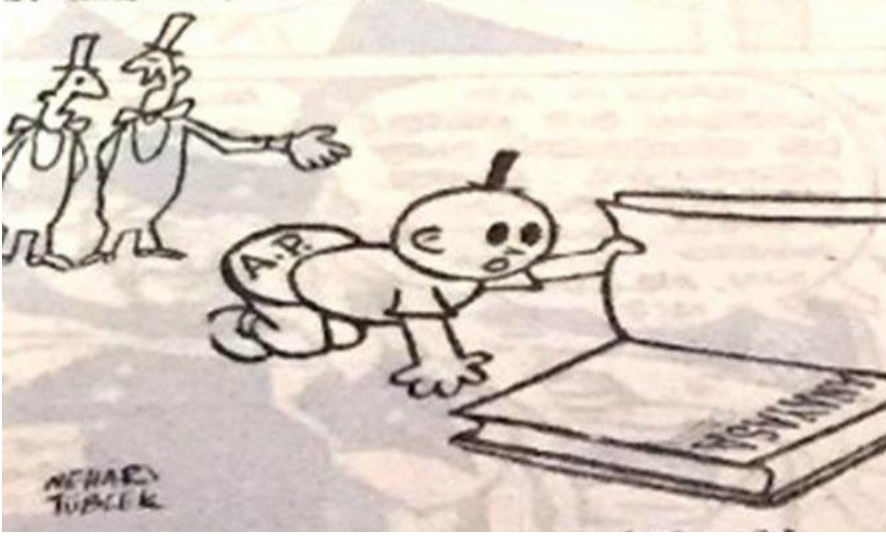
55 "Anayasa Aleyhinde Propaganda Yapan AP'li Tevkif Edildi", *Akşam*, 02.07.1961.

56 Çavdar, s. 100.

57 "Kampanya Süresi Bitti, Suçüstü Yakalandı", *Hürriyet*, 06.07.1961, s. 1 ve 5.

58 "Gümüşpala Radyoda Yine Muğlak Konuştu", *Akşam*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

59 "AP Hariç Diğer Partiler Anayasayı Tam Destekliyor", *Milliyet*, 04.07.1961, s. 5

Karikatür 1: 3 Temmuz 1961-Akşam

Referandum öncesinde dini araçlar kullanılarak bazı propaganda faaliyetleri yapılmıştır. Bu durum, halkın güvenini inanç yoluyla temin etme çabasının, din ve siyaset arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir. 2 Temmuz 1961 tarihli Hürriyet gazetesinde din görevlilerinin yeni anayasa hakkında açıklamalarda bulduklarına değinerek İslam dininin birlik ve beraberliğe önem verdiğini ve anayasanın da dine uygun olduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Diyanet İşleri Başkanlığına bir beyanname hazırlattırılarak bütün yurda dağıtıldığını belirten Cumhuriyet gazetesi, “İslam Dini Görüşü ile Anayasamız” başlıklı bir yazıda yeni anayasanın İslam’a uygun bir nitelik taşıdığı ve desteklenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Yazının devamında ise Temsilciler Meclisi üyelerinin Anadolu’da “Evet” kampanyasını desteklediklerine yer verilmiştir. Ayrıca Türkiye Talebe Federasyonu ve Türkiye Milli Gençlik Teşkilatının kampanya faaliyetleri çerçevesinde “Evet” için pankart, afiş ve rozetler hazırlayarak halka dağıtmak üzere oldukları bildirilmiştir. Yine CKMP Temsilciler Meclis üyesi Seyfi Öztürk radyodaki konuşmasında yeni anayasanın millî menfaatlere ve halkın yararına uygun bir eser olduğunu belirtmiştir. İstanbul Baro Başkanı Muvaffak Benderli de yapmış olduğu basın toplantısında duyarlı her avukatın “Evet” oyu kullanacağına dair inancını ifade etmiştir.⁶¹

Yurdun dört bir yanında yapılan kampanya faaliyetleri ile anayasayı halka tanıtmaya çalışmalarına değinen Tercüman gazetesi “Partilerin Anayasa Kampanyası Hızlandı” başlıklı haberi ile gelişmelere dikkat çekmiştir. Siyasi partilerin referanduma sayılı günler kala anayasa için Ankara radyosunda “Anayasayı tanıtıyoruz” adlı programda onar dakikalık konuşma yapacaklarını ve bu konuşma sırasının kura yoluyla yapılacağı bildirilmiştir. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın kurayı ilk kazanan siyasi figür olduğu ve anayasaya “Evet” dediği belirtilmiştir.⁶² Milliyet gazetesi de yeni anayasa için AP Genel Kurulu’nun ilk kez “Evet” dediği vurgulayarak din adamlarının anayasaya olumlu baktıklarına ve bu konuda faaliyette bulduklarına dikkat çekmiştir. Öte yandan İstanbul Üniversitesi’nden bir kısım öğretim elemanının okullarda konferans düzenleyerek yeni

60 “Vaizler Yeni Anayasayı İzah Etiler”, *Hürriyet*, 02.07.1961.

61 “Anayasa için ‘Evet’ Geliyor”, *Cumhuriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

62 “Partilerin Anayasa Kampanyası Hızlandı”, *Tercüman*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

anayasayı öğretmenlere tanıttıkları ve “Evet” oyu kullanmalarını önerdikleri belirtilmiştir.⁶³ Yine gazetenin beşinci sayfasında İlhami Soysal'ın “İki Anayasa” başlıklı yazısında 1924 Anayasası ile yeni anayasa alt başlıklar oluşturularak karşılaştırılmış ve iki anayasa arasındaki farklar göz önüne getirilmeye çalışılmıştır. Yazının sonunda “*Son Söz: Evet*” başlığı kullanılarak, karşılaştırmada yeni anayasanın müspet yönleri ortaya konulmuş ve “Evet” oyu için teşvik edilmiştir.⁶⁴ Hürriyet gazetesi köşe yazarlarından Vasfi Raşit Seviğ de referandumda “Evet” demenin vatanseverlik anlamına geldiğini vurgularken “Hayır” demenin ise ülkeyi ümitsizliğe sevk etmekten başka bir işe yaramayacağını ifade etmiştir. Yine yapılacak referandumun sadece ülke çapında değil tüm dünyada ilgi uyandırdığına dikkat çeken Seviğ, büyük imtihan olarak nitelendirdiği referandumdan “Evet” oyunun yüksek çıkmasıyla bu imtihanı başarıyla vereceğimizi söylemiştir.⁶⁵

Anayasa hazırlık sürecini başından itibaren yakinen takip eden CHP, yeni anayasayı destekleyerek referandumda “Evet” propagandasının öncülüğünü yapmıştır. Referandum kampanyasının başlamasıyla birlikte parti liderleri de yeni anayasanın kabul edilmesi doğrultusunda faaliyetlere girişmiş radyo, yurtiçi gezileri ve basın toplantılarında yapmış oldukları açıklamalar basın tarafından dikkatle takip edilmiştir. Milliyet gazetesi “*Üç lider anayasa için konuştu*”⁶⁶ başlıklı manşetinde İnönü'nün “*Hazırlanan bu Anayasa ızdırapların tecrübelerin mahsulüdür*”, Gümüştapa'nın “*Anayasa'ya evet demeğe biz bir ay önce karar vermiştik*” ve Bölükbaşı'nın “*CKMP'nin Anayasa için tutumu beyaz oy vermektir*” cümleleri üzerinde durmuştur. Feyzioğlu CHP İstanbul İl Gençlik Kolu'nun düzenlediği parti kongresinde gençleri “Anayasa bekçileri” olarak nitelendirirken yeni anayasanın kabulünün hayırlı olacağına da değinmiştir.⁶⁷ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün radyodaki konuşması ise CHP'nin yeni anayasanın halka benimsetilmesi doğrultusundaki gayretlerini göstermektedir.⁶⁸ Yine referandum faaliyetleri kapsamında İnönü'nün Taksim mitingi ilgi uyandırmış ve atılan manşetle gazetelerde genişçe yer bulmuştur.⁶⁹ Manşetlerin alt başlıkları incelendiğinde Taksim mitingine yaklaşık 40-50 bin kişinin katıldığı belirtilmiştir. Mitingde, yeni anayasa halkın eseri olarak tanımlanmış ve arzu edilen bütün teminatlara ulaşılabileceği vurgulanarak “Evet” çağrısı yapılmıştır. CHP'nin bu çağrısına halk açtığı pankartlarla ve “Evet” nidaları ile coşkulu bir şekilde destek vermiştir.

Yurtiçi gezilerinde anayasayı halka tanıtan MBK üyeleri halka “Evet” oyu kullanmaları için konuşma yapmışlardır.⁷⁰ Gürsel de “Hayır” oyu için faaliyet yürütenleri eleştirmiş, halkı “Evet” demeye davet etmiştir. Basına yansıyan manşetlerde ise propaganda faaliyetlerinin “Evet” oyu üzerinden yapılmaya çalışıldığını belirtmek mümkündür. Nitekim Gürsel “Evet” oyu kullananları muhteşem eser olarak tanımladığı anayasaya katkı sağlayacaklarını belirtirken “Hayır” propagandası yapanları ise eleştirmektedir.⁷¹ İncelenen

63 “Halkoyuna 7 Gün Kala ‘Evet’ Kampanyası”, *Milliyet*, 02.07.1961, s.1 ve 5.

64 İlhami Soysal, “İki Anayasa”, *Milliyet*, 02.07.1961, s. 5.

65 Vasfi Raşit Seviğ, “Halkoyuna Giderken”, *Hürriyet*, 02.07. 1961, s. 3.

66 “Üç Lider Anayasa İçin Konuştu”, *Milliyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.

67 “Parti Kongrelerinde Yeni Anayasa Övüldü”, *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.

68 “İ. İnönü, Radyoda Anayasayı Övdü”, *Hürriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5; “İnönü'de dün radyo konuşması yaptı”, *Tercüman*, 03.07.1961, s. 1 ve 5; “Anayasa Bizi Bir Yeni Emniyet ve Gelişme Devrine Götürecek” dedi”, *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5; “İnönü ‘Anayasa Eksiksiz’ dedi”, *Akşam*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.

69 “İlk Evet Mitingi”, *Hürriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “İnönü, Taksimde Konuştu”, *Akşam*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “On Binlerce Vatandaş Dün Taksim Alanında Anayasaya ‘Evet’ Dedi”, *Cumhuriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “Anayasa İçin Dün İlk ‘Evet’ Mitingi Yapıldı”, *Milliyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5; “CHP'liler Taksim Meydanında Anayasaya Evet Mitingi Yaptı”, *Tercüman*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.

70 “MBK Üyeleri Bütün Yurtta Anayasamızı Anlatıyor”, *Hürriyet*, 03.07.1961.

71 “Gürsel Anayasa İçin ‘Muhteşem Eser’ dedi”, *Cumhuriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.

diğer gazetelerde de “Evet” oyu vurgusu sıklıkla yapılarak manşetten verilmiştir.⁷² Ayrıca Gürsel’in konuşmalarına da atıfta bulunularak, “Normal nizama bir an önce varmak için herkesin beyaz oy vermesi şart” çağrısının oy pusulasındaki renklere de işaret ettiği belirtilmektedir.⁷³ 1961 Referandumu’nda beyaz pusula “Evet” oyunu kırmızı pusula ise “Hayır” oyunu belirten iki renkle kategorize edilmiştir.

Karikatür 2: 4 Temmuz 1961-Milliyet

Yukarıda gösterilen Turhan Selçuk imzalı karikatürde “Evet” oyu için yapılan mitinglere atıfta bulunularak bu “Evet”in hayatın her safhasında aynı derece önemli olduğuna değinilmek istenmiştir. Ayrıca “Evet” için yapılan ısrar, bir delikanlının sevdiği kişiyi ikna etme çaba ile bir iş yerinde patronundan onay almak için yalvaran bir kişi arasında bağlantı kurularak dramatize edilmiştir.

Propaganda faaliyetleri 6 Temmuz 1961’de sona ermiş ve 9 Temmuz’daki referandum için geri sayım başlamıştır.⁷⁴ Faaliyetlerin sona ermesine rağmen anayasa aleyhinde propaganda yapmaya devam eden bir grup ise tevkif edilmiştir.⁷⁵ Yılın en önemli meselesinin anayasa konusu olduğu belirtilerek yeni doğan bir bebeğe Anayasa adı verilmiştir.⁷⁶

Referandum için halk 9 Temmuz 1961’de sandık başına gitmiş ve gazeteler bu olayı manşetten vererek şu şekilde başlıklar kullanmışlardır: “Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz”⁷⁷ manşeti ile Cumhuriyet gazetesi o büyük günün geldiğine dikkat çekmiştir. Nadir Nadi “Anlamı büyük bir gün”⁷⁸ başlıklı köşe yazısında Türk milletinin tarihte ilk kez doğrudan doğruya iradesini kullanacağına değinmiştir. Nadi, kazanılan hürriyetin korunmasının ve devam ettirilmesinin önemine işaret ederek “hürriyet pahalı bir şeydir” ifadesini kullanmıştır. Yeni anayasanın kabul edilmesiyle birlikte Atatürk’ün gösterdiği yolda ileriye doğru bir adım daha atmanın bir sevinç kaynağı olacağını vurgulamıştır. Samih Nafiz Tansu imzası taşıyan yazıda, Türk demokrasi tarihi genel hatlarıyla ele

72 Gürsel ‘Evet’ İstedi”, *Milliyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5; “Gürsel Halkı ‘Evet’ Demeye Davet Etti”, *Tercüman*, 05.07.1961, s. 1 ve 5; “Gürsel Dün Millete Hitap Etti: Evet Deyiniz...”, *Akşam*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.

73 “Anayasaya ‘Evet’ Deyiniz”, *Hürriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.

74 “Propaganda Süresi Bitti”, *Milliyet*, 06.07.1961; “Anayasa İçin Propaganda Bu Akşam Bitiyor”, *Tercüman*, 06.07.1961; “Kampanya Süresi Bitti”, *Hürriyet*, 06.07.1961.

75 “Propaganda Yasağına Uymayan 4 Kişi Örfi İdarece Tevkif Edildi”, *Cumhuriyet*, 08.09.1961; “Anayasa Yarın Halkoyuna Sunuluyor, Nezarete Alındılar”, *Milliyet*, 08.07.1961.

76 “Yeni Doğan Kızına Anayasa Adını Verdi”, *Hürriyet*, 08.07.1961.

77 “Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz”, *Cumhuriyet*, 09.07.1961.

78 Nadir Nadi, “Anlamı büyük bir gün”, *Cumhuriyet*, 09.07.1961.

aldıktan sonra ilk kez Türk tarihinde bir anayasanın kabul edilmesinde Türk milletinin oyuna başvurulduğu belirtilmiştir. Tansu referandumun manasını ise *"ilk defa bütün Türk tarihinde bir kanun, Türk milletinin tümünün kamuoyuna başvurulmak suretiyle tahkim edilmekte ve bunda ihtilali yapanın, inkılabı yaratanın da Türk milleti olduğunda kimsenin şüphe etmemesi manası gözetilmektedir"* ifadeleriyle dile getirmektedir.⁷⁹

Türk bayrağı önüne konulmuş seçmen sandığına oy atan bir el çizimini gazetenin sağ köşesine koyan Milliyet, sayfanın sol köşesinde de "Büyük Vazife" başlıklı bir yazı yayımlamış ve büyük puntolarla *"Sandık Başına"*⁸⁰ manşetini kullanmıştır. Yayımlanan yazıda Türk siyasi tarihinde dönüm noktasının yaşadığına ve verilen oyların seçim ve iktidar için değil Türkiye'nin yeniden kuruluşunu niteleyen "İkinci Cumhuriyet"e vurgu yapılmıştır.⁸¹ Tercüman gazetesi *"Anayasa Bugün Halkoyuna Sunuluyor"*⁸² manşetinin hemen alt başlığında "İkinci Cumhuriyet" algısına dikkat çekerek anayasa tasarısında son sözün millette olduğu belirtmiştir.⁸³ Hürriyet gazetesi *"Anayasa'ya Bugün Oy Veriyoruz"*⁸⁴ manşeti ile günün önemini kamuoyuna sunmaya çalışmıştır. Gazetenin manşetini niteleyen *"İhtilalden 13 Ay 13 Gün Sonra, İkinci Cumhuriyet'in Temel Taşı Anayasa'ya Bugün Oy Veriyoruz"* ifadesi öne çıkarılmıştır. Burada 27 Mayıs tarihinden sonraki sürece atıfta bulunulurken öte yandan da diğer gazetelerde olduğu gibi "İkinci Cumhuriyet" algısı oluşturulmak istenmiştir. Akşam gazetesi de Namık Meriç'in imzası taşıyan *"vatandaş oyunu kullanmaya çağırıyoruz"* başlıklı karikatüründe seçim sandığının önüne çekilen büyük bir Türk bayrağının sağında solunda ve altında onlarca imza çizerek referandumda artık oy verme vaktinin geldiği ve her vatandaşın bu görevi ifa etmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Gazete *"Anayasamız Bugün Halk Oyunda"*⁸⁵ sürmanşetiyle seçmenlerin sabah 5'ten akşam 7'ye kadar oy kullanabileceklerini belirtmiştir. Yine Akşam gazetesinin 9 Temmuz 1960 tarihli sayısında, anayasaya muhalefet eden yedi kişinin yakalandığı⁸⁶ ve bu şahısların eski DP ilçe başkanı ile birkaç AP'li olduğu ifade edilmiştir. Haberde dikkati çeken husus ise anayasa aleyhinde oy kullanmaya yönelik bir teşvikin suç sayılmasıdır.

79 Samih Nafiz Tansu, "Türkiye tarihinde ilk halkoyu, Cumhuriyet, 09.07.1961, s. 1 ve 3.

80 "Sandık Başına", Milliyet, 09.07.1961.

81 "Büyük Vazife", Milliyet, 09.07.1961.

82 "Anayasa Bugün Halkoyuna Sunuluyor", Tercüman, 09.07.1961.

83 "2. Cumhuriyet'in Anayasa Tasarısı hakkındaki Milli hüküm bugün verilecek", Tercüman, 09.07.1961, s. 1 ve 6.

84 "Anayasa'ya Bugün Oy Veriyoruz", Hürriyet, 09.07.1961.

85 "Propaganda yapan yedi kişi yakalandı", Akşam, 09.07.1961.

86 "Anayasamız Bugün Halkoyunda", Akşam, 09.07.1961.

Tablo 1: Evet oyunun fazla çıktığı iller⁸⁷

	Evet	Hayır		Evet	Hayır
Ülke genelinde	% 61.7	% 38.3			
Adana	% 55.2	% 44.8	İstanbul	% 77.4	% 22.6
Adıyaman	% 66.6	% 33.4	Kars	% 92.8	% 7.2
Afyonkarahisar	% 59.6	% 40.4	Kastamonu	% 61.3	% 38.7
Ağrı	% 82.9	% 17.1	Kayseri	% 58.9	% 41.1
Amasya	% 56.5	% 43.5	Kırklareli	% 59.8	% 40.2
Ankara	% 68.4	% 31.6	Kırşehir	% 92.8	% 7.2
Antalya	% 51.3	% 48.7	Kocaeli	% 58.7	% 41.3
Artvin	% 77.8	% 22.2	Konya	% 62.2	% 37.8
Balıkesir	% 52.7	% 47.3	Malatya	% 88.7	% 11.3
Bilecik	% 60.1	% 39.9	Maraş	% 51.2	% 48.8
Bingöl	% 79.6	% 20.4	Mardin	% 97.7	% 2.3
Bitlis	% 66.5	% 33.5	Muğla	% 50.8	% 49.2
Burdur	% 70.6	% 29.4	Muş	% 79.1	% 20.9
Çanakkale	% 52.2	% 47.8	Nevşehir	% 69.5	% 30.5
Çankırı	% 55.8	% 44.2	Niğde	% 59.0	% 41.0
Diyarbakır	% 73.8	% 26.2	Ordu	% 60.1	% 39.9
Edirne	% 63.1	% 36.9	Rize	% 61.0	% 39.0
Elazığ	% 63.4	% 36.6	Siirt	% 91.7	% 8.3
Erzincan	% 76.4	% 23.6	Sinop	% 70.4	% 29.6
Erzurum	% 59.0	% 41.0	Sivas	% 74.8	% 25.2
Eskişehir	% 65.4	% 34.6	Tekirdağ	% 61.2	% 38.8
Gaziantep	% 56.8	% 43.2	Tokat	% 57.0	% 43.0
Giresun	% 61.9	% 38.1	Trabzon	% 59.6	% 40.4
Gümüşhane	% 58.6	% 41.4	Tunceli	% 95.1	% 4.9
Hakkari	% 92.9	% 7.1	Urfa	% 80.2	% 19.8
Hatay	% 59.7	% 40.3	Uşak	% 75.5	% 24.5
Isparta	% 64.8	% 35.2	Van	% 80.8	% 19.2
İçel	% 53.8	% 46.2	Yozgat	% 67.7	% 32.3

87 Ayrıntılı bk. *Halk Oylaması Sonuçları (2007,1988,1987,1982,1961)*, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Basımevi, Ankara, 2008, s. 197-238; *Akşam*, 11.07.1961; *Milliyet*, 10.07.1961; *Tercüman*, 11.07.1961; *Cumhuriyet*, 11-12.07.1961.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması

Yeni Anayasa tamamlanarak referanduma gidilmiş ve basın yoluyla referandum sonuçları kamuoyuna duyurulmuştur. Akşam gazetesi "*Millet Dün 'Evet' Dedi*" manşetini kullanmıştır. Referanduma katılım oranının yüksek olduğu belirtilerek "Hayır" oyu verenlerin az olmadığına dikkat çekilmiş ve tasnif çalışmalarının devam ettiği vurgulanmıştır. Gazetenin ilk sayfası referandum sonrası çıkan sonuçlara odaklanmıştır.⁸⁸ Bazı vatandaşların seçim kütüklerinde oluşan hata sebebiyle oy kullanamamalarına değinilerek kütüklerin daha iyi bir hale getirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.⁸⁹ Gazetenin besinci sayfası ise oy kullanırken çekilen fotoğraflara ve referandum sonucu ile ilgili haberlere ayrılmıştır. Akşam gazetesi 11 Temmuz 1961'de referandum sonuçlarının hemen hemen belli olduğunu belirtmek için "*Sonuç: %62 Evet*" manşetini kullanmış ve alt başlıkta ret oyu veren şehirler açıklanmıştır. Ayrıca YSK tarafından referandum sonuçlarının birkaç gün içerisinde netleşeceği belirtilerek parti liderlerinin çıkan sonuçlarla ilgili beyanlarına değinilmiştir.⁹⁰

Referandum sonuçlarında "Evet" vurgusu yapan bir diğer gazete de Cumhuriyet'tir.⁹¹ Yeni anayasanın çoğunluk tarafından onaylandığı vurgusu yapılarak ret oyu kullanan şehirlerin adları verilmiştir. YSK'nin tebliğine değinilerek kesin sonuçların birkaç gün sonra açıklanacağı belirtilmiştir.⁹² Nadir Nadi köşesinde yeni anayasanın onaylanmasının müspet gelişmelere işaret ettiğine değinmiştir. Nadi'ye göre yeni anayasanın getirdiği en büyük yenilik Tanzimat'tan beri gerçekleştirilmeye çalışılan insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması ve iktidarı denetleyecek bir takım yeni organların meydana getirilmesidir.⁹³

Hürriyet gazetesi de "*Halkın Oyu: Evet*" sürmanşetini kullanarak anayasayı onaylamayan illerin bulunduğu ifade etmiştir. Ayrıca parti liderlerinin beyanlarına ve referandum sonuçlarına da değinilmiştir.⁹⁴ Yine referandum sonuçlarından memnun olduğunu belirten⁹⁵ Gürsel, Türk milletine övgülerde bulunmuştur. Referandum da 6 milyon 374 bin "Evet" oyu, 3 milyon 984 bin "Hayır" oyu kullanıldığı ve katılım oranının ise %76 olduğu açıklanmıştır. Sandık başına giden kişi sayısının 10 milyon 358 bin olarak ifade edilmiş ve haber üst başlıkta verilmiştir.⁹⁶

Referandum sonucunun kesinleşmesiyle birlikte gazete başlıkları "Evet" oylarına odaklanırken, "Hayır" oyu kullanan illere ise dikkat çekilmiştir. Gazete manşetleri ve karikatürler ise bu konuda ipucu niteliği taşımaktadır.

Akşam gazetesi karikatüristlerinden Nehar Tüblek çizdiği karikatüründe "Evet" oyunun çıkmasını olumlu bularak "Milletçe Anayasaya "Evet" dedik" yazısıyla oyların çoğunluğuna değinmiştir. Yine karikatürün alt yazısında "Artık bu gözlükle daha iyi göreceğim" diyerek "Evet" demenin ne denli önem arz ettiğini vurgulamış ve gelecekte umutlu bir yüz betimleyerek doğru bir karar verildiğine işaret etmiştir.

88 "*Millet Dün 'Evet' Dedi*", *Akşam*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

89 "*Seçim Kütükleri Islah Olacak*", *Akşam*, 10.07.1961; "*Seçmen Kütükleri Yüzünden birçok Kimse Oy Kullanamadı*", *Hürriyet*, 10.07.1961; "*Partiler ve MBK de Kütüklerden Şikayetçi*", *Hürriyet*, 11.07.1961; "*Seçmen Kütükleri Yeniden Gözden Geçirilerek Tanzim Edilecek*", *Cumhuriyet*, 12.07.1961; "*Seçmen Kütükleri Yetersiz*", *Tercüman*, 10.07.1961.

90 "*Sonuç: %62 Evet*", *Akşam*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

91 "*Millet dün Anayasaya Vekarla 'Evet' Dedi*", *Cumhuriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

92 "*Netice: 'Evet' Yüzde 65, 'Hayır' Yüzde 35*", *Cumhuriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

93 Nadir Nadi, "*Kutlu Olsun*", *Cumhuriyet*, 11.07.1961.

94 "*Halkın Oyu: Evet*", *Hürriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

95 "*Gürsel Neticeden Memnun*", *Hürriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5; "*C. Gürsel Neticeden Memnun*", *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

96 "*Türk Milleti Asaletini Gösterdi*", *Hürriyet*, 12.07.1961, s. 1 ve 5.

Karikatür 3: 11 Temmuz 1961-Akşam

Tercüman gazetesi yeni anayasanın büyük bir çoğunlukla kabul edildiğini vurgulamış, ayrıntılı bilgiler vererek referandum hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.⁹⁷ Gazetenin ertesi günkü sayısında da sonuca dair bazı rakamsal detaylar sunulmuştur.⁹⁸ Milliyet gazetesi de yeni anayasanın milletçe onaylandığı belirterek referandumla ilgili görseller paylaşmıştır.⁹⁹ Referandum da “Hayır” oyunun fazlalığına değinen Sami Coşar bunun sebebinin araştırılması gerektiğini belirterek meseleyi üç grup üzerinden değerlendirmiştir. İlk grupta anayasayı inceleyen ve yeni anayasayı beğenmeyenler, ikinci grupta gericilerin “komünistler gelecek, dinsizler gelecek” gibi propagandalarının seçmen de oluşturduğu tesir, üçüncü grupta ise eski DP’lilerin referandumda verilen oyları aslında CHP’ye verilecek oylar olarak göstermeleri ve bunun sonucunda Yassıada’dakilerin kurtulma ihtimalinin ortadan kaldırılacağına dair yaptıkları faaliyetler olarak izah etmiştir.¹⁰⁰

Karikatür 4: 11 Temmuz 1961-Cumhuriyet

⁹⁷ “Halk Anayasaya ‘Evet’ Dedi”, *Tercüman*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

⁹⁸ “6 milyon Evet, 3 milyon Hayır”, *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

⁹⁹ “Millet Evet Diyor”, *Milliyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.

¹⁰⁰ Ömer Sami Coşar, “Halkoyu Sonucunda ‘Hayır’ların Sebebi” *Milliyet*, 10.07.1961, s. 5.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

Yukarıda ki karikatür de ise Ali Ulvi Ersoy "Vatandaş Maceraları" yazısıyla yaşanan kafa karışıklığına vurgu yapılmıştır. Dört ayrı kareden oluşan karikatürün ilk kısmında vatandaşın "Evet" mi "Hayır" mı oyunu kullanacağı konusundaki düşünceli haline değinilmiştir. Ayrıca yapılan "Evet" mitinglerinin fazlalığına karşın, sınırlı sayıda da olsa "Hayır" propagandasının yapılmasının ve referandumda ilk kez oy kullanmanın etkilerine de yer vermiştir. İkinci karede CHP'nin "Evet" propagandası yaptığına dikkat çekilmiş ve onu dinleyen halktan bir kişinin elleri açık, yüzüne ise kurnaz bir ifade verilerek her yöne gidebilecek güven vermeyen bir tutum halinde olduğu betimlenmiştir. Üçüncü ve dördüncü kare ise ikinci kareyi destekleyen bir bütün halinde verilerek aynı kişinin bu seferde "Hayır" oyuna doğru koştuğu vurgulanmıştır. Karikatürün verdiği mesaj ise vatandaşta oluşan kargaşa ortamıdır.

Türksiyasal hayatında referandum ile kabul edilen ilk anayasa 1961 Anayasası olmuştur. Anayasa hazırlık süreci ve yeni anayasa hakkında basında pek çok haber yer almaktadır. Gazeteler incelendiğinde anayasa meselesinin en önemli gündem başlıklarından biri olduğu, bu dönemin en fazla konuşulan, üzerine yazılar yazılan ve tartışılan konusu haline geldiği görülmektedir. Demokratik bir ortam oluşturularak yapılmaya çalışılan referandumda en dikkat çekici nokta ise "Hayır" propagandası hoş karşılanmazken "Evet" propagandası merkeze alınmıştır. Bu konuda Akşam gazetesi köşe yazarlarından Esin Talu'nun "*Demokrasi oyunu yok*"¹⁰¹ başlıklı yazısı dikkat çekicidir. Talu yazısında anayasa hakkında aleyhte oy kullanmak isteyen ve bunun için propaganda yapanların tutuklandıklarına lakin "Evet" oyu için propaganda yapanların kampanya süresinin dolmasına rağmen faaliyetlerine devam ederken herhangi bir işleme tabi tutulmadıklarına değinir. Bu hareketin demokrasiye uymadığını ve böyle devam ederse demokrasinin sadece bir hayal olarak kalacağını belirtmiştir. Nitekim "Hayır" kampanyaları gerek MBK gerekse CHP'yi rahatsız etmiş ve "Hayır" propagandasına pekte izin verilmemiştir. MBK ve CHP'yi rahatsız eden bir diğer durumsa ret oyununun beklenenden fazla çıkmasıdır. Özellikle DP'ye oy veren illerde hayır oyununun fazlalığı, DP'nin varlığını devam ettirdiği yorumlarının yapılmasına neden olmuştur. Cumhuriyet gazetesi "*Halkoyu neticesinin tahliline başlandı*" başlıklı yazısında referandumun bir anayasa oylamasından ziyade CHP-DP mücadelesi olarak ele alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Yine Ege bölgesindeki bazı illerde "Hayır" oyunun çıkması DP'ye olan sempatanlığın neticesi olarak görülmüştür.¹⁰² 12 Temmuz 1961 tarihi sayısında bu konuya değinen Tercüman gazetesi "Hayır" oylarındaki fazlalığın CHP'de endişeye yol açtığını ve bundan dolayı seçmen davranışını etkileme faaliyetlerine hız verdiğini belirtmiştir. Ayrıca CHP'nin "Hayır" oyu yüksek çıkan illerde tetkik çalışmaları yapmak üzere parti meclis üyelerinden bazı kişileri görevlendirdiği bildirilmiştir.¹⁰³ Yayımladığı başyazı ile "Hayır" oylarına dikkat çeken Tercüman gazetesi, üç milyon "Hayır" oyunu anayasanın eksik veya kötü oluşunda değil de siyasi endişelerde aramak gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁴ Öyle ki CHP açısından bu durum DP'nin hâlihazırda gücünü yitirmediği anlamına gelmektedir ki bu da tedirginliğe neden olmuştur. Çıkan sonuçlarda "Hayır" oyunun yüksek çıkışı CHP'nin tedirginliğini haklı çıkarmaktadır.

101 Esin Talu, "Demokrasi oyunu yok!", Akşam, 10.07.1961, s. 3.

102 "Halkoyu neticesinin tahliline başlandı", Cumhuriyet, 11.07.1961, s. 1 ve 5.

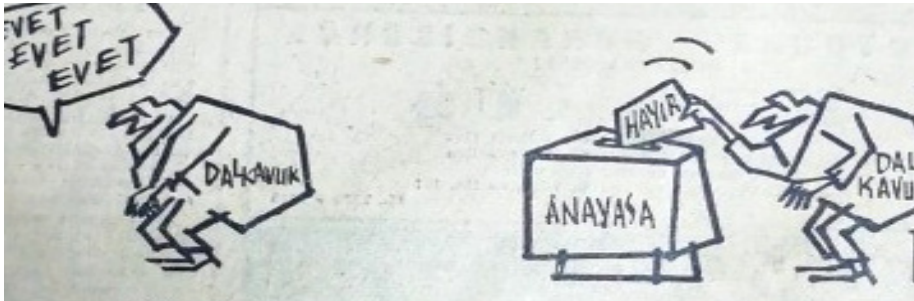
103 "CHP Neticeden Memnun Değil", Tercüman, 12.07.1961, s. 1 ve 5.

104 "Halkoyuna Dair", Tercüman, 12.07.1961.

Tablo 2: Hayır oyunun fazla çıktığı iller¹⁰⁵

İller	Evet	Hayır
Aydın	% 44.0	% 56.0
Bolu	% 44.9	% 55.1
Bursa	% 47.1	% 52.9
Çorum	% 47.8	% 52.2
Denizli	% 48.9	% 51.1
İzmir	% 49.8	% 50.2
Kütahya	% 41.8	% 58.2
Manisa	% 43.9	% 56.1
Sakarya	% 47.2	% 52.8
Samsun	% 43.0	% 57.0
Zonguldak	% 46.9	% 53.1

Türk demokrasisinde halk ilk kez bir anayasanın kabul edilmesi için sandık başına gitmiş ve referandum kavramı ile tanışmıştır. Çıkan sonuçlar ise darbeyi yapanlara umulmadık bir fatura çıkarmıştır. Yeni anayasa, yüzde 61.7 “Evet” oyu ile yürürlüğe girmiştir. Lakin anayasa lehinde yapılan propagandalarda hükümetin baskın tutumu dikkate alındığında, yüzde 38.3 “Hayır” oranının yüksek bir oran olduğunu kabul etmek gerekir zira o dönemde de bu oran yüksek bulunmuştur. Sonuç olarak aleyhte oy kullananların örgütlenme faaliyeti olmadan “Hayır” oyunu kullanmaları DP taraftarlığının hala devam ettiğini göstermektedir. DP’nin 1960 öncesindeki seçimlerde en fazla oy aldığı 11 ilde anayasaya ekseriyetle ret oyu verilmesi ise bunu doğrulamaktadır.¹⁰⁶

Karikatür 5: 10 Temmuz 1961-Milliyet

Referandumda “Hayır” sonucuna değinen Turhan Selçuk “dalkavuk” olarak nitelendirdiği DP taraftarlarını 1950-1960 seçimlerinde DP’ye oy verirken heyecanlı “Evet” dediğini, yeni anayasanın kabulü için “Hayır” oyu kullandığı belirtilmiştir. Bu sayede “Hayır” oyu veren kesimin aslında kimler olduğuna dair ipucu vermeye çalışmıştır.

Nitekim ret oyunun %40’a yakın olmasının bir anlamı vardır. Bunun nedeni şu şekilde açıklanabilir. Öncelikle DP taraftarları darbeyi haksız buldukları için bu müdahalenin bir

¹⁰⁵ Ayrıntılı bk. *Halk Oylaması Sonuçları (2007,1988,1987,1982,1961)*, s. 197-238; *Akşam*, 11.07.1961; *Milliyet*, 10.07.1961; *Tercüman*, 11.07.1961; *Cumhuriyet*, 11-12.07.1961.

¹⁰⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 358.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansımaları

ürünü olan 1961 Anayasa'sını kabul etmemişlerdir. CHP ve CKMP partilerinin anayasa hazırlama sürecinde etkin rol oynamaları ve Temsilciler Meclisinin çoğunluğunun CHP'den oluşması, DP kitesinin anayasa yapımında dışlanmasına neden olmuştur. Bu da yeni anayasanın DP kitlesi açısından benimsenmesini psikolojik açıdan güçleştirmiştir. Dikkat edilecek husus DP 1950'lilerin hâkim partisidir ve 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinin ilk ikisini açık ara farkla kazanmıştır. 1960'lara geldiğinde ise DP'nin siyasal mirasçısı olarak görülen AP'nin yükselişi devam etmektedir. Bu anlamda 1961 Anayasası toplumun büyük çoğunluğunun uzlaşmasıyla oluşturduğu bir toplum sözleşmesi niteliği taşımamaktadır.¹⁰⁷

Anayasanın yapılışına tüm gruplar katılmadığı gibi referanduma giden süreçte yeni anayasayı eleştirme özgürlüğü de tanınmamıştır. Böyle bir ortamda %38.3 gibi ret oyunun çıkması önemli bir olaydır. Referandum da askerlerin ilk defa oy kullandığı da düşünülürse, 1960-1961 arasında yaşanan gelişmelere Türk halkının gösterdiği tepkinin asgarisi olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü, olaylara temelde karşı olan halkın bir kısmı da sivil yönetime geçişi kolaylaştıracağı düşüncesiyle "Evet" demiştir.¹⁰⁸

1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nde referandum ile kabul edilen ilk anayasa olmuştur. Yeni bir dönemi beraberinde getiren 1961 Anayasası'nın yirmi yıl gibi kısa bir sürede ikinci bir darbe ile rafa kaldırılması "Evet" oyu veren kesimde hayal kırıklığı meydana getirmiştir. 1980 Darbesi'yle yönetime el koyan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ise 1961 Anayasası'nı yaşanan tüm olayların müsebbibi göstererek yeni bir anayasa ve referandum yoluyla meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Her yeni anayasa yeni umutları beraberinde getirirse de Türkiye'de anayasa sorunu her daim iktidarlarda ve basında güncelliği korumuştur.

Anayasal düzenin sağlanması ve siyasi özgürlükler konusunda "demokratik" bir tutum sergilenirken temsili kurumların etkinliğinin sınırlandırılması karşıtlık meydana getirmiştir. Genel oy sonucu oluşan yasama organının sistem içindeki etkinliği azaltılmıştır. Bununla beraber doğrudan doğruya seçimle iş başına gelmeyen ve yine genel oyla hiçbir bağlantısı olmayan birtakım organlar oluşturularak Mecliste söz hakkına sahip bir duruma getirilmiştir.¹⁰⁹

Hazırlanan anayasa ile yasama organının çıkardığı kanunların denetlenmesi görevi yeni kurulan Anayasa Mahkemesine verilmiştir. Yine önceki anayasadan farklı olarak Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan iki meclisli parlamento sistemi meydana getirilmiştir. Böylece iktidarı güçlü kılan tek meclis sistemine son verilerek bir denge sağlanmak istenmiştir.¹¹⁰ Yeni anayasa ile egemenliğin kullanılma biçiminin bölüştürülmüş iktidara dönüştürülmesi koalisyon hükümetleri dönemini beraberinde getirmiştir. Bu durum askeri gücün iktidarla bağlantılı hale gelmesine yol açarak demokratik ve özgürlükçü tutumun gölgelenmesine neden olmuştur.

107 Özbudun, s. 23.

108 Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 89.

109 Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara, 2011, s. 161.

110 A. Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları 1921, 1924, 1961, 1982 (Anayasaların Yapılışları Özellikleri ve Yapılan Değişiklikleri)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 83-84.

Karikatür 6: 10 Nisan 1961- Karikatür Mecmuası

1961 Anayasası geçmişten alınan dersler sonucunda kurulmak istenen yeni bir düzenin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Yeni anayasa için önceki dönemde yaşanan tecrübeler ders niteliğinde kabul edilmiş ve 1924 Anayasası'nın boşlukları yani eksik yönleri giderilmeye çalışılmıştır. Böylelikle "tepki Anayasası"¹¹¹ olarak nitelendirilen 1961 Anayasası ile yeni bir döneme girilmiştir. Türk demokrasi tarihindeki gelişim basamaklarından biri olan 1961 Anayasası özgürlük, demokrasi ve insan hakları ilkelerinin yanı sıra sosyal devlet anlayışı, kişi hak ve hürriyeti gibi birçok kavramı içinde barındıran bir anayasa olarak tarihe geçmiştir.

Sonuç

Kavramsal çerçeve de pek çok tanımı yapılmasına rağmen demokrasi kelimesi siyasi, sosyal, ekonomik gibi her alanda kendine yer edinmiştir. Bu şekilde değerlendirdiğimizde demokrasinin bir kavramdan daha ziyade aslında bir kültür olduğunu da belirtmek gerekir. Bir kültürün yerleşmesi ve benimsenmesi ise hızlı bir şekilde değil yavaş ve zamanın akışıyla birlikte tam anlamıyla karşılığını bulmaktadır. Türk demokrasi tarihi incelendiğinde gelişmelerin tavandan tabana doğru bir yol aldığı gözlenmekte ve merhaleler halinde ilerlediği belirtilmektedir. Her aşama farklı bir yol haritası çizse de demokrasi yolunda adım atılmaya devam edilmiştir.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla yeni Türk Devleti'nin temelleri atılmış, Cumhuriyet'in ilanı ile rejim değişikliği gerçekleşmiş, demokrasiye Türk milletinin vazgeçilmez bir hayat tarzı olarak kabul görmeye başlamıştır. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte demokrasi ivme kazanmış olsa da 27 Mayıs 1960'ta yaşanan ilk askeri darbe ile demokrasi sekteye uğratılmıştır. Nitekim demokratik rejimlerde seçimle iktidara gelen meşru iktidarın seçimle değiştirilmesi uygun görülmüştür. Lakin 27 Mayıs Darbesi ile demokrasi tarihinde farklı olay ve olguların kamuoyuna basın yoluyla sunulduğu hatta karikatürize edildiği bir süreci beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda anti-demokratik ve hukuk dışı olan darbenin daha demokratik bir düzene geçiş için yapıldığı ifade edilmiştir. Darbecilere göre yeni anayasa çalışmalarına başlanmasının nedenlerinden birisi sabık iktidarın gücünü 1924 Anayasası'ndan almasıdır. Bu süreç ise basın tarafından yakinen izlenmiş ve destekleyici haber başlıklarına sıklıkla yer verilmiştir. 27 Mayıs'ın

¹¹¹ Orhan Aldıkaçtı, s. 155; Bülent Tanör, s. 377.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansıması

sembolleri; demokrasi ve özgürlük ise anayasa hazırlık sürecinde anahtar kelimeler olarak kullanılmıştır.

Yarı demokrasinin araçlarından biri olan referandum Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez 1961 Anayasası'nın kabulü için kullanılmıştır. Bundan dolayı referandum hem basında hem de kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu süreçte basın aktif rol oynamış referandum üzerine bilgilendirici ve yönlendirici bir tutum sergilemiştir. Basının etkileme ve yönlendirme gücünün bu dönemde sıklıkla kullanılması yeni bir döneme de girildiğinin sinyalini vermiştir.

İncelenen gazetelerde MBK'yi destekleyen bir yayın politikası güdüldüğü ve eleştiriden daha ziyade demokrasi yolunda sağlam adımlarla ilerlediği fikrini benimsetme misyonunu gerek haber ve köşe yazılarında gerekse karikatürlerde görmek mümkündür. Referandum sürecinde "Evet" oyunun kullanılması doğrultusunda basının etkin rolü atılan manşet, haber başlığı, köşe yazısı ve karikatürlerde açıkça görülmektedir. Siyasi ve toplumsal yaşamdaki farklılıkları, değişimleri, aksaklıkları ve çekişmeleri tek bir kare ile ortaya koymaya çalışan karikatürlerde referandum sürecinde "Evet" oyu üzerinde yoğunlaşmıştır.

Görüldüğü üzere referandum için yapılan propaganda faaliyetlerinde basın genellikle "Evet" oyu üzerinde bir eğilim göstermektedir. Bunun sebebi ise anayasaya dair eleştiri özgürlüğünün sınırlı tutulması ve "Hayır" oyu üzerine propaganda faaliyetlerine izin verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Buna rağmen referandumda yüzde kırka yakın "Hayır" sonucunun çıkması dikkate değerdir. Şunu belirtmek gerekir ki çıkan sonuç MBK ve CHP açısından genel seçimlerde halkın ne yönde düşündüğünü göstermesi bakımından ipucu niteliği taşımaktadır. DP tabanına sahip illerin "Hayır" oyu vermesi yine sonuçlar incelendiğinde kırsal kesimin de "Hayır" oyu üzerinde durması, genel seçimlerde AP'nin DP'nin varisi konumuna getirilerek yüzde 34 oy almasını açıklamaktadır. Referandum sonuçları göstermektedir ki halk referandumla genel seçim arasında bir bağ kurmuş ve oylarını da o yönde vermiştir. Anayasa yapım süreci, Kurucu Meclis, referandum gibi pek çok konu bu dönem de tartışmıştır. Bu dönemde basın-yayın faaliyetlerinin radyo, gazete ve dergi yoluyla sağlandığı düşünüldüğünde gazetelerin kamuoyu üzerindeki etkileme ve yönlendirme gücü daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Basın bu dönemde siyasal iletişimin en önemli yapı taşlarından birini teşkil etmiştir.

Yeni anayasanın kabulü ve referandumla halkın bu konudaki onayını alma girişimi demokrasi tarihimiz açısından önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir. Kişi hak ve özgürlüklerine diğer iki anayasaya nazaran daha fazla ehemmiyet veren en özgürlükçü anayasa olarak da tanımlanmaktadır. Türk demokrasi ve çağdaşlaşma evrelerinden biri olan anayasa hazırlık süreçlerinin basına yansıması incelendiğinde manşet, köşe yazısı ve karikatür gibi birçok unsura yer verildiği gözlenmektedir. Günümüzde hala tartışılan ve konuşulmakta olan anayasa değişikliği ve referandum gibi konuların basındaki yankısı ele alındığında incelenen dönemin atmosferi daha iyi anlaşılabilir ve farklı bir bakış açısı ile analiz etme imkânı sağlanmaktadır.

Kaynakça**Resmî Yayınlar**

Resmî Gazete

Kanunlar Dergisi

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı

Kitaplar, Makaleler ve TezlerAKAR, Fatma (2011), *Türkiye'nin Demokrasi Serüveni ve Referandumlar*, Literatürk Academia, Konya.ALDIKAÇTI, Orhan, (1973), *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, Yenilik Basımevi, İstanbul.*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986) Cilt 8, Gelişim Yayınları, İstanbul.ÇAM, Esat, (1975), *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.ÇAVDAR, Tefik, (2004,) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, İmge Kitabevi, Ankara.DURDULAR, Ercan - SOLAK, Mehmet - ŞENCAN Hüdai (2010) *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye- Avrupa Ülkeleri*, TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.DURMUŞ, Merve–KIRPIK, Cevdet, (2021), "Ondörtlerin Tasfiyesinde Cemal Madanoğlu'nun Rolü" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 42 (Bahar), s. 361-396.ERDOĞAN, Mustafa, (2011), *Anayasa Hukuku*, Orion Kitabevi, Ankara.ERDOĞAN, Teziç, (2001), *Anayasaya Hukuku*, Beta Basım, İstanbul.EROĞUL, Cem , (2012), *Anatüzeğe Giriş (Anayasa Hukuku'na Giriş)*, İmaj Yayınevi, Ankara.GİRİTLİ, İsmail – SARMAŞIK, Jale (2001) *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul.GÖZLER, Kemal, (2000), *Türk Anayasaya Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa.GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, (2002), *Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921,1924, 1961, 1982 (Anayasaların Yapılışları Özellikleri ve Yapılan Değişiklikleri)*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.*Halk Oylaması Sonuçları (2007,1988,1987,1982,1961)* (2008) Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Basımevi, Ankara.KARPAT, Kemal H., (2007), *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, (Çev. Esin Soğancılar), İmge Kitabevi, Ankara.KAYALI, Kurtuluş, (2018), *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul.KUBALI, Hüseyin Nail, (1969), *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.MARSHALL, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay-Derya Kömürücü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.MAYO, Henry B., (1964), *Demokratik Teoriye Giriş*, (Çev. Emre Kongar), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.ÖZBUDUN, Ergun, (1993), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara.ÖZÇELİK, Selçuk, (1983), *Anayasa Hukuku Dersleri II*, Filiz Kitabevi, İstanbul.SARTORİ, Giovanni, (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan), Yetkin Yayınları, Ankara.SCHMİDT, Manfred G., (2002), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, (Çev. M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumu'nun Ulusal Basına Yansması

- ŞAHİN, Engin (2002), *Cumhuriyet Anayasaları (1921.1924,1961,1982)*, Beta Basım, İstanbul.
- TANÖR, Bülent, (2012), *İki Anayasa 1961-1982*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- TANÖR, Bülent, (2015), *Osmanlı Türk Anayasa Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TAŞDELEN, Esra- SEMİZ, Onur, (2021), "1961 Anayasasının Oluşmasında Kurucu Meclis Çalışmalarının Ulusal Basına Yansması", *TBMM'nin Açılışının 101. Yıl Dönümünde Türk Demokrasi Tarihi Yazıları*, Berikan Yayınevi, Ankara, s.585-609.
- UYGUN, Oktay, (2014), *Demokrasi (Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar)*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- YEŞİLORMAN, Mehtap, (2011), Halkın İradesi Bağlamında Halkoylamaları: Bir Hukuk Sosyolojisi Denemesi, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 43, s. 191-220.
- YILDIZ, Zekeriya, (2013), *Politika Sözlüğü*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Faruk, (2012), *Türk Anayasa Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, (2003), *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- ZÜRCHER, Erik Jan, (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.

Sürelili Yayınlar

- "Anayasa Aleyhinde Propaganda Yapan AP'li Tevkif Edildi", *Akşam*, 02.07.1961.
- "Liderler, Anayasaya 'Evet' Denilmesini İsteyecekler", *Akşam*, 31.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Bizi Bir Yeni Emniyet ve Gelişme Devrine Götürecek" dedi", *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İkinci Cumhuriyetin Anayasası ve Seçim Kanunu Kabul Edildi", *Cumhuriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Kurucu Meclisin Esaslarını Prof. Fevziöğlü Hazırlayacak", *Cumhuriyet*, 01.11.1960, s. 1 ve 5.
- "On Binlerce Vatandaş Dün Taksim Alanında Anayasaya 'Evet' Dedi", *Cumhuriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Propaganda Yasağına Uymayan 4 Kişi Örfi İdarece Tevkif Edildi", *Cumhuriyet*, 08.09.1961.
- "Seçmen Kütükleri Yeniden Gözden Geçirilerek Tanzim Edilecek", *Cumhuriyet*, 12.07.1961.
- "Anayasa: CHP Yürekten, AP ise üstünkörü 'Evet' diyor", *Hürriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Seçmen Kütükleri Yüzünden birçok Kimse Oy Kullanamadı", *Hürriyet*, 10.07.1961.
- "Yeni Anayasa İhtilalinin Birinci Yıldönümünde Kabul Olundu", *Hürriyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "AP Hariç Diğer Partiler Anayasayı Tam Destekliyor", *Milliyet*, 04.07.1961, s. 5.
- Ömer Sami Coşar, "Halkoyu Sonucunda 'Hayır'ların Sebebi" *Milliyet*, 10.07.1961, s. 5.
- Samih Nafiz Tansu, "Türkiye tarihinde ilk halkoyu, Cumhuriyet, 09.07.1961, s. 1 ve 3.
- "27 Mayısın Birinci Yıldönümünde Yurtta Törenle Kutlayacak", *Tercüman*, 25.05.1961, s. 1 ve 5.
- "CHP'liler Taksim Meydanında Anayasaya Evet Mitingi Yaptı", *Tercüman*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Bir hukukçular heyeti yeni Anayasayı hazırlıyor", *Cumhuriyet*, 28.05.1960, s. 1 ve 5.
- "MBK Üyeleri Anayasa İçin Geziye Çıktılar", *Cumhuriyet*, 01.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa için Dün İlk 'Evet' Mitingi Yapıldı", *Milliyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.

- "Gürsel Anayasa İçin 'Muhteşem Eser' dedi", *Cumhuriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Millet dün Anayasaya Vekarla 'Evet' Dedi", *Cumhuriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Tenkide Uğradı", *Hürriyet*, 26.10.1960, s. 5.
- "Anayasa Tasarısı Tenkit Ediyor", *Tercüman*, 26.10.1960, s. 5.
- "Anayasa Semineri Devam Ediyor", *Cumhuriyet*, 27.10.1960, s. 1 ve 5.
- "Kurucu Meclis İçin Hazırlık Yapılıyor", *Hürriyet*, 01.11.1960.
- "Kurucu Meclisin Teşkili Kararlaştırıldı", *Milliyet*, 01.11.1960.
- "Geçici Anayasa Tadil Ediliyor", *Milliyet*, 19.11.1960.
- "Geçici Anayasa Kaldırılacak", *Akşam*, 23.11.1960, s. 1 ve 5.
- "Geçici Anayasa da hemen İlgâ Olunuyor", *Cumhuriyet*, 23.11.1960, s. 1 ve 5.
- "Karma Komisyon Bugün Toplanıyor", *Akşam*, 22.05.1961, s. 1 ve 5;
- "Karma komisyon Bugün Toplanıyor", *Hürriyet*, 22.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Karma Komisyon Tartıştı", *Tercüman*, 24.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Halkoyuna Sunuluyor", *Akşam*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa Kabul Edildi", *Milliyet*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel'in Anayasa Hakkında Konuşması", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- Burhan Felek, "Elbette 'Evet' diyeceğiz", *Cumhuriyet*, 29.06.1961, s. 3.
- "Gümüşpala Radyoda Yine Muğlak Konuştu", *Akşam*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasa için 'Evet' Gelişiyor", *Cumhuriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gümüşpala Nihayet Dün 'Evet' dedi", *Hürriyet*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Vaizler Yeni Anayasayı İzah Ettiler", *Hürriyet*, 02.07.1961.
- İlhami Soysal, "İki Anayasa", *Milliyet*, 02.07.1961, s. 5.
- "Halkoyuna 7 Gün Kala 'Evet' Kampanyası", *Milliyet*, 02.07.1961, s.1 ve 5.
- "Partilerin Anayasa Kampanyası Hızlandı", *Tercüman*, 02.07.1961, s. 1 ve 5.
- Vasfi Raşit Seviğ, "Halkoyuna Giderken", *Hürriyet*, 02.07. 1961, s. 3.
- "İnönü 'Anayasa Eksiksiz' dedi", *Akşam*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Parti Kongrelerinde Yeni Anayasa Övüldü", *Cumhuriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İ. İnönü, Radyoda Anayasayı Övdü", *Hürriyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Üç Lider Anayasa İçin Konuştu", *Milliyet*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İnönü'de dün radyo konuşması yaptı", *Tercüman*, 03.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İnönü, Taksimde Konuştu", *Akşam*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "İlk Evet Mitingi", *Hürriyet*, 04.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel Dün Millete Hitap Etti: Evet Deyiniz...", *Akşam*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Anayasaya 'Evet'", *Hürriyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel 'Evet' İstediyi", *Milliyet*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Gürsel Halkı 'Evet' Demeye Davet Etti", *Tercüman*, 05.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Kampanya Süresi Bitti", *Hürriyet*, 06.07.1961.
- "Kampanya Süresi Bitti, Suçüstü Yakalandı", *Hürriyet*, 06.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Propaganda Süresi Bitti", *Milliyet*, 06.07.1961.
- "Anayasa İçin Propaganda Bu Akşam Bitiyor", *Tercüman*, 06.07.1961.
- "Yeni Doğan Kızına Anayasa Adını Verdi", *Hürriyet*, 08.07.1961.
- "Anayasa Yarın Halkoyuna Sunuluyor", *Milliyet*, 08.07.1961.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Gerçekleştirilen İlk Referandum: 1961 Referandumunun Ulusal Basına Yansması

- "Anayasamız Bugün Halkoyunda", *Akşam*, 09.07.1961.
- "Bugün Milletçe Anayasaya Oy Veriyoruz", *Cumhuriyet*, 09.07.1961.
- "Anayasa'ya Bugün Oy Veriyoruz", *Hürriyet*, 09.07.1961.
- "Büyük Vazife" *Milliyet*, 09.07.1961.
- "Sandık Başına", *Milliyet*, 09.07.1961.
- Nadir Nadi, "Anlamı büyük bir gün", *Cumhuriyet*, 09.07.1961.
- "Anayasa Bugün Halkoyuna Sunuluyor", *Tercüman*, 09.07.1961.
- "Millet Dün 'Evet' Dedi", *Akşam*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Seçim Kütükleri İslah Olacak", *Akşam*, 10.07.1961.
- Esin Talu*, "Demokrasi oyunu yok!", *Akşam*, 10.07.1961, s. 3.
- "Halkın Oyu: Evet", *Hürriyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Millet Evet Diyor", *Milliyet*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- Milliyet*, 10.07.1961.
- "Halk Anayasaya 'Evet' Dedi", *Tercüman*, 10.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Seçmen Kütükleri Yetersiz", *Tercüman*, 10.07.1961.
- "Sonuç: %62 Evet", *Akşam*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- Akşam*, 11.07.1961.
- "Gürsel Neticeden Memnun", *Hürriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Partiler ve MBK de Kütüklerden Şikayetçi", *Hürriyet*, 11.07.1961.
- Nadir Nadi, "Kutlu Olsun", *Cumhuriyet*, 11.07.1961.
- "6 milyon Evet, 3 milyon Hayır", *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- "C. Gürsel Neticeden Memnun", *Tercüman*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- Tercüman*, 11.07.1961.
- Cumhuriyet*, 11-12.07.1961
- "Türk Milleti Asaletini Gösterdi", *Hürriyet*, 12.07.1961, s. 1 ve 5.
- "CHP Neticeden Memnun Değil", *Tercüman*, 12.07.1961, s. 1 ve 5.
- "Halkoyuna Dair", *Tercüman*, 12.07.1961.
- "Anayasa, Haziran İçinde Halkoyuna Sunulacak", *Tercüman*, 29.05.1961, s. 1 ve 5.
- "Netice: 'Evet' Yüzde 65, 'Hayır' Yüzde 35", *Cumhuriyet*, 11.07.1961, s. 1 ve 5.
- "MBK Üyeleri Bütün Yurtta Anayasamızı Anlatıyor", *Hürriyet*, 03.07.1961.